

BAROČNA PRIDIGA SKOZI OPTIKO SODOBNE SLOVENSKE KRATKE PROZE

V prispevku so prikazane možnosti aktualizacije besedil Janeza Svetokriškega prek motivno-tematskih in drugih navezav na sodobno slovensko kratko prozo. Te navezave so v visokošolskem izobraževanju uporabljene z namenom starejšo prozo recepcijsko približati sodobnim študentom.

starejša slovenska književnost, pridiga, Janez Svetokriški, sodobna slovenska kratka proza

The paper shows how texts by Janez Svetokriški can be related to the present through thematic and other links to contemporary Slovene short prose. These links are used in higher education to bring such older prose closer to today's students.

early Slovene literature, sermon, Janez Svetokriški, contemporary Slovene short prose

1 Uvod

V želji arhaična besedila s časa baroka na Slovenskem (predvsem glede sporočilnosti) čimbolj približati sodobnemu bralcu (upoštevajoč učinke Jaussovega horizonta pričakovanj bralcev) je znotraj književno-didaktičnega procesa v univerzitetnem prostoru med drugimi literarnoteoretičnimi kategorijami smiselno najprej razmišljati o motivno-tematski navezavi na sodobna besedila slovenske kratke proze, saj so le-ta študentom časovno bližja (čeprav ne nujno razumljivejša!) in z recepcijskega stališča morda sprejemljivejša. Na ta način se po mnenju Marka Juvana (1987: 105–106) poveča tudi motivacija za branje starejših besedil slovenskega baroka, saj predstavljajo nekatera kratkoprozna besedila sodobne slovenske književnosti nekakšen most, prenos oz. zajemajo t. i. »literarne reference«,¹ z avtorji katerih je medsebojna primerjava starejših in sodobnih besedil slovenske književnosti smiselna.² Po Juvanu zajemajo literarne reference naslednje kategorije, ki jih lahko opazujemo v perspektivi povezave sodobnih/preteklih literarnih del:³

¹ V svoji leksikonski monografiji *Intertekstualnost* (2000) avtor razširi razumevanje literarnih referenc in ga poglobi tako na vertikalnem kakor tudi na horizontalnem nivoju z inovativno delitvijo načinov medbesedilnega predstavljanja oz. sklicevanja na dve večji skupini, ki se delita še na manjše enote, in sicer sta to skupini *citatih figur* (ločenih na jezikovni in besedilni ravni) in *citatih zvrsti* (prav tako na jezikovni in besedilni ravni).

- citati struktur (vrinjeni deli starejših literarnih besedil v novejša);
- stilizacije (celoviti prevzem tujega/starejšega stila);
- empirični citati (predelani navedki iz določenega/starejšega besedila);
- aluzija (prevzemanje nekaterih pomenskih prvin iz drugega/starejšega besedila, npr. ime lika, motiv, motivni drobec itd.);
- izposoje (privzemanje tujega/starejšega gradiva, npr. zgodb, likov).

Tovrstna perspektiva in razumevanje medbesedilnosti starejših/novejših literarnih pojavov omogočata uresničevanje *interpretacijsko-analitičnega metodičnega sistema*, ki ga je Dragutin Rosandić opisal v *Metodiki književne vzgoje* (1991). V tem sistemu pouka književnosti postane književno delo temeljna vsebina učnega procesa, interpretacija književnega dela pa dominantna oblika ukvarjanja z literaturo. Tovrsten pristop omogoča doživljajsko spoznavno sprejemanje književnega dela oz. je podlaga za estetsko uživanje ob njem. Pri tem bralec/sprejemnik aktivira svoje čustvene, intelektualne, moralne in socialne izkušnje, kar omogoča razvoj občutljivosti za literaturo ter aktiven odnos do nje, torej kritičnost in interes za branje. Ob tem se navadno uporabljata dialoška metoda in metoda dela z besedilom (Rosandić 1991: 162).

Iz zapisanega sledi, da lahko pri poglavjih iz starejše slovenske književnosti (opisane bodo izbrane baročne pridige Janeza Svetokriškega oz. Tobije Lionellija) na nivoju univerzitetnega izobraževanja uporabimo tudi elemente interpretacijsko-analitične metode,⁴ in sicer skupaj z načeli iskanja literarnih referenc med starejšimi in sodobnimi besedili. Izmed možnosti literarnih referenc po Juvanu bosta v nadaljevanju prispevka izbrani predvsem dve kategoriji, in sicer *aluzija* in *izposoja*, na osnovi katerih bodo predstavljene motivno-tematske sorodnosti med starejšimi pridižnimi in novejšimi kratkoproznimi besedili, ki jih bomo raziskovali po naslednjih literarnoteoretičnih kategorijah in prvinah na nivoju zgodbe: motivih, temah in literarnih likih, ki jih lahko vključimo tudi v vidik *stereotipnosti* spolnih vlog,⁵ odvisnih od prevladujočih vrednot oz. vrednostnega sistema določenega zgodovinskega konteksta.

² Takšen vidik izpostavlja tudi A. Žbogar (2002), ko razpravlja o merilih izbiranja in razvrščanja literarnih del, in sicer po merilu sodobno/preteklo umetnostno besedilo.

³ Opažamo, da gre pri teh navezavah v sodobnem času velikokrat za postmodernistično citatnost znotraj zgodovine medbesedilnih pojavov (Juvan 1987, 2000).

⁴ Interpretacijsko-analitična metoda je tudi del t. i. celovite »šolske interpretacije«, ki je lahko celostna in delna ter je izkušnjsko utemeljena in naravnana problemsko-ustvarjalno (Krakar Vogel 2004: 57–60).

⁵ O tem sta med drugimi pisali Mary Ellmann v knjigi *Thinking About Women* (1968) in Toril Moi v monografiji *Politika spola/teksta: feministična literarna teorija* (1999).

2 Motivno-tematske sorodnosti in primerjava literarnih likov izbranih pridig Janeza Svetokriškega ter izbranih kratkih pripovedi sodobnih slovenskih avtorjev

Hans Robert Jauss v svoji znameniti študiji o Racinovi in Goethejevi Ifigeniji prikazuje prenos avtorjevih teoretičnih izhodišč na konkreten literarni primer. Pri tem ugotavlja, da je v zgodovinskem razvoju prišlo do spremembe horizontov pričakovanj, ki se v Racinovem in Goethejevem času razlikujeta. Politeizem grškega mita se pri Goetheju prelevi v monoteizem, božja samovolja in človeška nemoč nadomestita mitološki dogovor med ljudmi in bogovi. Goethe tako ne prikazuje več herojske dobe starih Grkov, saj želi ustvariti *nov mit čiste ženskosti*, ki osvobaja in jo predstavlja Ifigenija, zato Jauss izpostavi ugotovitev, da ima mit neko posebno moč, saj se v vsakem zgodovinskem obdobju aktualizira drugače (Jauss 1998: 423–442).

Vidik *drugačne aktualizacije* je zanimiv tudi pri preučevanju motivov, tem in literarnih likov sodobne slovenske kratke pripovedne proze, še posebej v primerjavi z najzlahtnejšo pripovedno obliko, ki jo je v starejši slovenski književnosti predstavljala pridiga, pri čemer ima posebno mesto pridiga Janeza Svetokriškega ob koncu 17. stoletja. Matjaž Kmecl podaja misel, da »Lionellijev pripovedni dar, njegov posluh za poslušalstvo, navade in moda baročnega časa, vipavska zgovornost – ‘govoraštvo’ so eksemplari v njegovih pridigah iz nekakšne homilijarne rekvizitnosti zelo močno približale avtonomni epiki« (Kmecl 1991: X).

Svetokriški v pridigi *Na noviga lejta dan* pridigarju simbolično podeli možnost, da deli vernim poslušalcem »faconetne« glade na stan, ki mu pripadajo, od mašnikov do hlapcev in dekel, hkrati pa tudi po starosti. Mašnikom simbolično podari faconetel (ruto, prt, robec) z izvezeno podobo sv. Veronike, bogatašem pa faconetla kraljice Elizabete (portugalskega kralja hčere) in kraljice Klotilde (španskega kralja hčere), kar je utemeljeno z usmiljenostjo in radodarnostjo obeh žena do revežev; povedano se povezuje z latinskim izrekom v prevodu: »Dajte in dobili boste« (Svetokriški 1969: 17). Nazadnje je v podkrepitev povedanega dodana še basen o bogati in neusmiljeni lisici, ki je dočakala hud konec.

Naslednja faconetla sta namenjena možu in ženi, in sicer eden s podobo cesarice Livije ženi in drugi s Sokratovo podobo možu. Utemeljitev te odločitve pridigar poda s tipičnimi stereotipnimi razlogi, ki kažejo na patriarhalne odnose v družbi ob koncu 17. stoletja na slovenskem etničnem ozemlju, kar daje tudi psihološko ogroditve pridigarjevih utemeljitev. Toril Moi (1999: 46–47) piše, da so stereotipi ženstvenosti, ki jih je zbrala Mary Ellmann v knjigi *Thinking About Women* (1968) in jih prikazujejo moški pisatelji in teoretiki, brezobličnost, pasivnost, nestabilnost, omejenost, pobožnost, telesnost, duhovnost, iracionalnost, voljnost ter lika čaravnice in furije. Ta delitev kaže predvsem na spolne stereotipe, ki moškega povezujejo z močjo in aktivnostjo, žensko pa večinoma s šibkostjo in pasivnostjo. V knjigi avtorica tudi kritizira binarne opozicije, ki jih poimenuje kar s sintagmo »patriarhalna

binarna misel«, česar seveda v pridigah Janeza Svetokriškega v baročnem obdobju kar mrgoli. Avtorica tudi ugotavlja, da v opoziciji možato – ženstveno eden izmed izrazov dobi svoj pomen le v strukturi odnosa do drugega: »možato« tako ne bi imelo pomena brez svojega neposrednega nasprotja »ženstvenega« in obratno (Moi 1999: 119).

Na osnovi teh ugotovitev je v analizirani pridigi, prav v podobi cesarice Livije, moč najti *lik vdane in pokorne žene* cesarju Avgustu, ki takšna ostaja kljub številnim cesarjevim skokom čez plot. Motiv moškega prešuštva je tukaj nekaj vsakdanjega in družbeno sprejemljivega, kar nikakor ne bi smelo motiti ustaljenega ter mirnega toka zakonskega življenja: »Zakaj od le-te cesarice se bere, de nihdar cesarju Avgustu, svojmu možu, se nej zamirila ali eno zuper besedo rekla, desilih je vejdlja, de k drugim ženam je hodil; inu kadar so prišli takoršne reči pravit, nej hotela pošlušat, temuč je moža zagovarjala inu pruti njemu se izkazala, kakor de bi neč za le-tu ne vejdlja. Zatorej tudi cesar nej nihdar Liviji obene reči odpovedal.« (Svetokriški 1969: 22.)

Motivno-tematsko sorodnost s to zgodbo in aktualizacijo moškega prešuštva je v sodobni slovenski kratki prozi med drugim moč najti v neorealistični kratki pripovedi *Potres v Ljubljani* Lele B. Njatin iz zbirke *Izza potresa* (1995), ki na zgodovinskem ozadju dejanskega potresa v Ljubljani leta 1895 upoveduje njegove nepopravljive posledice v marsikateri meščanski družini. Pripovedovalka vzame pod drobnogled pisma, ki jih meščanka Margarete Strnad piše sestri Julijani, ter njene dnevniške zapiske, ki razkrivajo usodo njenega zakonskega življenja po potresu. Mož omenjene meščanke se namreč kljub sinovi in njeni osamljenosti vrže v posle, hkrati pa več kot velikodušno sprejme v hišo za pomočnico mlado polnokrvno žensko z majhno hčerko. S tem ključnim dejanjem je vzpostavljen ljubezenski trikotnik; ta podobno kot potres, ki spravi v razbitine družinski statusni simbol – steklo in porcelan, ogrozi primarno zakonsko kakor tudi družinsko skupnost. Čeprav gre za časovno odmaknjeno dogajanje 19. stoletja, kljub še tedaj uveljavljenim patriarhalnim modelom žena ni tako spravljiva, kakor je bila nekoč cesarica Livija. Omenjeni motiv, ki pa ga je v kontekstu sodobnega časa treba razumeti kot *dekonstrukcijo*, prinaša tudi minimalistična kratka zgodba *O čem govoriva* Andreja Blatnika iz zbirke *Zakon želje* (2000), ki izhaja iz novodobnega Carverjevega razumevanja nujnosti govorjenja, tako da se akterji v tej zgodbi bolj pogovarjajo o ljubezni, kot pa jo dejansko izvajajo. Ljubezenski trikotnik in moško prešuštvo sta bolj ali manj »razrahljana«, hkrati pa se zmanjša tudi čustvena angažiranost akterjev, ki tako ne prinaša usodnih preobratov v partnerskem življenju.

Vendar se po drugi strani že pri Svetokriškem v podobi Sokrata pojavi tudi *nestereotipni lik vdanega moža*, ki pasivno brez vsakršnega upora prenaša hudobno ženino jezikavost. Takšen lik pa je tedaj mogoč le na ozadju pridizne namembnosti, ki človeka skuša pritegniti v čim večjo bogu dopadljivo nramnost, saj pridigar kar naravnost poziva: »Tedaj je zakon miren, če je mož gluha, a žena slepa.« (Svetokriški 1969: 23.) Sodobno aktualizacijo takšnega moškega lika prinašajo številne Blat-

nikove kratke zgodbe; dober primer sta pripovedi *Vlažne stene* iz zbirke *Biografije brezimenih* (1989) in *Še dobro* iz zbirke *Zakon želje* (2000). V obeh je spravljenost moških protagonistov nestereotipna do takšne mere (saj moška akterja dokaj pasivno prenašata nezvestobo svojih žena), da se v podobnem smislu pri Svetokriškem v pridigah v tako oddaljenem časovnem kontekstu seveda ne more pojaviti.

Velikokrat pa je v Lionellijevih pridigah prisoten problematičen odnos med možem in ženo, seveda kot zgled, pri čemer večinoma prevladuje *lik nasilnega moža*: tako je v anekdoti, v kateri se mož in žena prerekata o tem, ali jesta »druzge ali kuse«, pri čemer je moška pest moč argumenta z naukom: »Žene naj bodo pokorne svojim možem kakor gospodu.« (Svetokriški 1969: 24–25.) Podobna situacija se anekdotično ponovi v *Pridigi na noviga lejta dan*, ki govori o tem, kako mož s fizično silo prisili ženo, da brez ugovarjanja pomiva posodo. Soroden motiv moškega nasilja nad žensko je v sodobni prozi najti pri Andreju Blatniku v zbirki *Zakon želje* (2000), in sicer v kratkih zgodbah *Ne*, *Popolni spomin*, *Uradna verzija*, v katerih je nasilje prignano do skrajno militantnih meja in seveda v novo aktualiziranem kontekstu nima vzgojne konotacije, saj izhaja iz metafikcijske motiviranosti.

Mirko Rupel je pridigo *Na noviga lejta dan* označil za *emblematično pridigo*, katere namen je osvetliti najpomembnejše poudarke tako, da se jih poda v obliki podob (emblemov). Ti so razvrščeni v sistem podob z vnaprej določenimi, stalnimi pomeni. Po Ruplu je podobno dosledno izvedena emblematika pri Svetokriškem še v pridigah *Ob preobleki redovnice*, *Na osmo nedeljo po sv. Trojici* ter v pridigi *Za cerkveno žegnanje* (Rupel 1991: XXIII, XXVI). Kmecl sicer to Ruplovo trditev zavrača, saj se mu zdijo Lionellijeve pridige emblematske samo na videz, po formalni strukturi, drugače pa so bolj eksemplarične in ne okorelo emblematične: »Samo na ta način se je v njegove pridige lahko ugneznila tudi živa pripovednost.« (Kmecl 1991: IX.)

V pridigi *Na dan s. Antona Appata* se puščavnik Appat predvsem z živo vero v Boga lahko uspešno bori proti Luciferju in njegovi vojski, ki mu poleg tega pošlje za nasprotnika tudi generala Mamonna; ta skuša Antona zapeljati z denarjem, a zaman. V boj proti puščavniku Antonu pošlje Lucifer zatem tudi generala Asmodeusa, da ga zapeljuje s podobo najlepše ženske. Na tem mestu se torej pojavi stereotip oz. *lik ženske zapeljivke*: »Tiga pošle s. Antona motit inu v greh prpravit. Le-ta nečisti duh vse, karkuli je vejdil inu znal, je sturil, de bi Antona skuzi le-to nezgruntano žensko lepoto premagal. Ali s. Anton srčnu inu stanovitnu se je branil. Hudič ga je hotel prsilit, de bi se njega doteknil, ali ga nej mogel prsilit ...« (Svetokriški 1969: 53–54.) Različic lika ženske zapeljivke je v slovenski kratki pripovedi veliko, v sodobni kratki prozi postmodernističnega tipa pa v dekonstrukcijski obliki izstopata predvsem dve: mistična črnolaska Lilit iz davnine, ki se pojavlja in v sodobnosti spreminja v kratki zgodbi *Črnolaska in noč/innuendo*, ter lepotica v rdečih oprijetih hlačah, ki umre pod Mackovim tovornjakom v kratki zgodbi *Polomljeni prsti strasti/invencija*; obe nastopata v zbirki metafikcijskih kratkih pripovedi Igorja Bratoža *Pozlata pozabe* (1988).

Lionellijeva pridiga *Na dan s. Agnes – divice inu martrnice* se odlikuje po zelo čutno predstavljeni ljubezni device Agnes do Kristusa. Kot božja nevesta je Agnes deležna dvojnih muk: muk sramežljivosti in smrti. Zavrača vso posvetno ljubezen in bogastvo, kar je zanjo usodno, saj se vanjo nesmrtno zaljubi sin bogatega Rimljana. Mladenič zaradi ljubezenske zavrnitve na smrt zboli, zato se nad Agnes maščuje njegov oče, ki jo skuša najprej prisiliti v molitev k malikom, zatem pa v prostitucijo. Vendar Agnes predstavlja nestereotipni *lik močne in uporne ženske*, ki voljno, čeprav z največjo grozo, v imenu ljubezni do Boga prestaja vse mogoče muke. Bog ji vrača zaupanje s čudežno pomočjo, ki jo reši najhujšega sramu, najprej ko se bogati Rimljan skuša s sinom naslajati nad njeno goloto, zatem pred pohujšanjem v javni hiši in nazadnje še v trenutku njene usmrtitve na grmadi, iz katere pride nepoškodovana. Njena smrt na koncu je simbolična in odrešujoča, saj se v trenutku, ko jo rabelj obglavi, strese zemlja, podobno kot ob Kristusovi smrti, njena duša pa najde pokoj v večni ljubezni nebes. Pridiga je aktualizirana z Jančarjevo novelo *Ogenj*, objavljeno v zbirki *Ultima creatura* (1995). Ta novela ima sicer nekoliko drugačne motivne poudarke kakor Lionellijeva pridiga, vendar prav tako izrisuje lik močne in uporne ženske, ki spodbuja k žrtvovanju s smrtjo na grmadi svojega ljubimca, protestantskega profesorja. Žrtvovanje za vero se pri Jančarju dogaja v zgodovinskem okviru 16. stoletja na Dunaju, in sicer v času Trubarjevega bivanja v tem mestu. V sodobni slovenski kratki prozi je prav tako pogosto zastopan motiv spolnega nadlegovanja žensk vseh starosti, kakor na primer spolno nadlegovanje deklice v kratki pripovedi Suzane Tratnik *Kurje uši* iz zbirke *Na svojem dvorišču* (2003) in v Jančarjevih novelah *Savana* ter *Noč nasilja*, objavljenih v isti zbirki kakor *Ogenj*, v katerih je nasilje moških stopnjevano v brutalno posilstvo nemočnih žensk.

Ena pripovedno najodličnejših Lionellijevih pridig je prav gotovo *Na dan s. Štefana*, ki je slikovita zgodovinska pripoved o letu 1147, ko so v Španijo vdrla zamorci in v bojih zajeli tudi nadvse hrabrega ter bogatega Galzerana. V zameno zanj zamorski kralj zahteva bogat zaklad in sto nedolžnih deklic. Galzeran v ujetništvu intenzivno moli k sv. Štefanu, ki ga zatem čudežno reši in s tem tudi uboge prestrašene deklice. Galzeran se po tem čudežu spreobrne, gre v redovniški red sv. Bernarda, svoje bogastvo pa razdeli za doto rešenim deklicam in cerkvi sv. Štefana. Aktualizirana motivna vzporednica *spreobrnjenja k veri* teče z Jančarjevo novelo *Kastiljska slika* iz zbirke *Ultima creatura* (1995), v kateri je podana usodna življenjska zgodba Ulrika Celjskega, ki je šel na romanje v špansko Kompostelo in doživel v popotni cerkvicici grozljivo videnje – smrt z obglavljenjem. To doživetje bogatega Ulrika spreobrne do te mere, da postane pravičen in dober vladar, čeprav doživi tragičen konec. V obeh pripovedih se pojavlja motiv verskega spreobrnjenja bogatih mož na zgodovinskem ozadju verskih spopadov ali romanja, kar pusti na glavnih akterjih neizbrisljiv in usoden pečat.

Svetokriški je poleg pridig nanizal tudi lepo število različno dolgih samostojnih *eksemplov – historij*, ki jih odlikuje bogata pripovedna tehnika in slikovitost. Ena izmed njih pripoveduje o materi detomorilki, ki se v muki ob koncu življenja spove

duhovniku, da jo vse življenje preganja umorjeno dete in ji jemlje dušni mir. Podoben motiv v aktualizirem kontekstu sodobne slovenske kratke proze je najti v neorealistični pripovedi Vinka Möderndorferja *Najin otrok*, ki je objavljena v zbirki *Nekatere ljubezni* (1997).

Kljub nabožni namembnosti Lionellijevih pridig je smiselno pritrčiti mnenjem Mirka Rupla v uvodni razpravi *Janez Svetokriški in njegovo delo* ter Matjaža Kmecla *Ob tristoletnici izhajanja »Svetega priročnika«* h knjigi izbora pridig *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega* (1991), kakor tudi Frančka Bohanca v *Spremni besedi in opombah k Pridigam* (1969) – da so namreč pridige Janeza Svetokriškega prvi slovenski pripovedni dosežek. Prav *eksempli* oz. zgledi, ki se pojavljajo v različnih oblikah od šaljivih anekdot, basni do poučnih parabol in novelističnih zasnov, so nosilci žive pripovednosti, ki odlikujejo vsako dobro literaturo. Pri tem imajo odločilen stilističen pomen tudi humor, razvezanost v govoru oz. mimetičnost, dramatičnost in kontrastiranje. Vse to skupaj pa omogoča tudi *aktualizacijo* motivno-tematskih elementov in literarnih likov analiziranih pridig v sodobni slovenski kratki pripovedni prozi, čeprav velikokrat v smislu *dekonstrukcije stereotipov*, z močjo, kot jo je Hans Robert Jauss pripisoval že mitom.

3 Primerjava pripovedovalca, pripovedne perspektive in dogajalnega časa izbranih pridig Janeza Svetokriškega ter sodobnih slovenskih kratkih pripovedi

Pripovedovalčevo stališče se razlikuje od glediščne točke subjekta, ki jo bomo kasneje izpostavili znotraj pripovedne perspektive, in zajema različne vrednote, od moralnih, socialnih, političnih, do verskih, s pomočjo katerih pripovedovalec vrednoti dogajanje in osebe/literarne like, o katerih pripoveduje. O tem vidiku pripovedovalca je tekla podrobnejša analiza v prejšnji (drugi) točki pričujočega prispevka in se je izkristalizirala zlasti ob primerih stereotipnega prikazovanja literarnih likov v smislu spolnih vlog, ki jih zavzemata moški in ženska v različnih časovnih in dogajalnih prostorih, odvisno od literarnozgodovinskega konteksta dogajanja (v pridigi ali kratki prozi) in časa nastanka pripovedi.

Epski subjekt ali pripovedovalec je v razvoju literarne vede opredeljen na najrazličnejše načine. V zgodovini pripovedništva in njegovih številnih vrst in zvrsti se je uveljavila vrsta zelo različnih tipologij pripovedovalca. Literarna teorija je tipe pripovedovalcev poskušala natančno opisati, razvrstiti in sistemizirati. Tako poznamo najrazličnejše tipologije pripovedovalca, npr. F. Stanzla, M. Bahtina, R. Barthesa, G. Genetta, A. J. Greimasa, K. Hamburger in številne druge.

V prispevku se bomo oprli na Kosovo tipologijo pripovedovalca (*Novi pogledi na tipologijo pripovedovalca*, 1998; *Literarna teorija*, 2001), ki je sodobnejša in zajema najrazličnejše vidike pripovedi – tudi glede na dogajalni čas in čas nastanka pripovedi. Tipologija pripovedovalca po Kosu izhaja iz Stanzlove, jo pa nadgradi v teorijo *troje različnih pripovedovalčevih nizov*:

- a) prvoosebni, drugoosebni, tretjeosebni pripovedovalec;
- b) avktorialni, personalni, virtualni pripovedovalec;
- c) lirski, dramski, epski pripovedovalec.

Prva delitev deli tipe pripovedovalcev glede na osebo, v kateri govorijo. Takšen pripovedovalec ne govori samo v eni osebi, govorna oseba se spreminja, vendar v vsaki pripovedi ena od govornih oseb prevladuje. Najstarejši in najbolj razširjeni obliki sta *prvoosebni pripovedovalec* (Dante: *Božanska komedija*, prevladuje v pikaresknih, dnevniških in pisemskih romanih, v slovenski književnosti 19. stoletju – Stritar: *Zorin*) in *tretjeosebni pripovedovalec* (prevladoval je v junaški epiki antike, srednjega veka in renesanse, npr. v času slovenskega realizma – Jurčič: *Deseti brat*). *Drugoosebni pripovedovalec* je mlajši, saj postane poglobitni nosilec govora v modernih romanih M. Butora – *Modifikacija*, pri Slovencih prvič v noveli V. Bartola: *Kantata o zagonetnem vozlu*. Čeprav je ta delitev delno vezana na razvoj literarne umetnosti, je vendarle nadzgodovinska.

V sodobni literaturi sta pogosti prvoosebna in tretjeosebna oblika pripovedovalca, kar velja tudi za slovensko, in sicer v naslednjih izbranih in v prejšnji točki prispevka predstavljenih kratkoproznih, zlasti novelističnih besedilih *neorealističnega* ter *postekstencialističnega* tipa (Bošnjak 2005: 89–100): *Potres v Ljubljani* Lele B. Njatin, *Ogenj, Savana, Kastiljska slika, Noč nasilja* Draga Jančarja, *Kurje uši* Suzane Tratnik ter *Najin otrok* Vinka Möderndorferja.

Druga delitev je izrazito zgodovinska, saj se veže na obdobja razvoja v literaturi: *avktorialni pripovedovalec* je bil prisoten zlasti v tradicionalnem verzem in proznem pripovedništvu: Homer, Cervantes, Fielding, v romantiki, realizmu, naturalizmu 19. stoletja. *Personalni pripovedovalec* se pojavlja že v poznorealistični prozi 19. stoletja od Flauberta in H. Jamesa dalje, razmahnil se je v modernizmu z Joyceom, Proustom, Kafka, W. Woolf itd. *Virtualni pripovedovalec* je značilen za postmodernistično prozo sredi in konec 20. stoletja. Pomeni tistega pripovedovalca, ki je možen, ne pa resničen, je samo izmišljen, navidezen, simuliran. Ima lahko vlogo avktorialnega, personalnega pripovedovalca, a vse te oblike so igra, pretvarjanje. V takšni pripovedi ni resnice kot v tradicionalni pripovedi, tudi ni najti subjektivne zavesti; virtualni pripovedovalec je značilen za Borgesa, Eca, Calvina, v sodobni slovenski literaturi pa za Bratoža, Blatnika.

Ta dejstva iz literarne teorije potrjujeta tudi že opravljena analiza in interpretacija izbranih pridig Janeza Svetokriškega in kratkih pripovedi slovenskih avtorjev. Vse izbrane in predstavljene pridige Janeza Svetokriškega dajejo odličen zgled avktorialnega pripovedovalca: *Na noviga lejta dan, Ob preobleki redovnice, Na osmo nedeljo po sv. Trojici, Za cerkveno žegnanje, Na dan s. Antona Appata, Na dan s. Agnes – divice inu martrnice, Na dan s. Štefana* ter *Eksemplni – historije*. Pri kratkih pripovedih sodobnih slovenskih avtorjev gre zlasti za oblike kratke zgodbe *postmodernističnega* tipa (Bošnjak 2005: 67–78), v katerih se pojavlja virtualni pripovedovalec: *Ne, Popolni spomin, Uradna verzija* Andreja Blatnika, *Črnolaska in noč/innuendo, Polomljeni prsti strasti/invecija* Igorja Bratoža.

Tretja delitev: lirskega, dramskega in epskega pripovedovalca je predlagal že Platon, ki je v dialogu *Država* razlikoval tri vrste pripovedi oz. »diegesis« – čisto, mimetično in mešano pripoved; prva je bila govornjena v pesnikovi lastni osebi, druga je posnemala govor drugih oseb, v tragediji in komediji, tretja je združevala pesnikov lastni govor in posnetke govora drugih oseb. Merilo njihove delitve je *delež resničnosti*, ki jo pripoved zaobjame: v *lirski pripovedi* je v ospredju notranja resničnost, zavest osebe, npr. Cankarjeve črtice *Podobe iz sanj* in roman *Nina*. *Dramska* je pripoved z monologom ali monologom oseb, ki je glasni in zunanji, npr. dialoški romani in blizu so nekatera dela Dostojevskega, ki temeljijo na dialogu. *Epska pripoved* ali pripovedovalec pripoveduje o vseh plasteh resničnosti, notranji in zunanji, o resničnosti literarnih likov/oseb, zato sta prvi dve možnosti skrajnosti pripovedništva, za »čisto« pripoved pa velja epska pripoved, npr. že od Homerja dalje, Balzac, Tolstoj, Flaubert, Zola, T. Mann, Camus, Borges. V posameznih besedilih se pripovedovalec lahko tudi spreminja.

Glede na to zadnjo Kosovo delitev pripovedovalcev lahko zaključimo, da imajo vse analizirane baročne pridige Janeza Svetokriškega epskega pripovedovalca, kar velja tudi za vse analizirane primere neorealističnega in posteksisencialističnega tipa kratkih pripovedi sodobne slovenske kratke proze (*Potres v Ljubljani* Lele B. Njatin, *Ogenj*, *Savana*, *Kastiljska slika*, *Noč nasilja* Draga Jančarja, *Kurje uši* Suzane Tratnik ter *Najin otrok* Vinka Möderndorferja). Primere dramskega pripovedovalca pa je najti v nekaterih analiziranih besedilih *minimalističnega tipa* sodobne slovenske kratke proze (Bošnjak 2005: 94–100), v katerih pripoved izgublja epsko trdnost in se približuje strukturi dramskih besedil (*O čem govoriva*, *Vlažne stene*, *Še dobro* Andreja Blatnika).

Pripovedna perspektiva po Kosu (2001: 101–102), pri čemer mislimo na *glediščno točko ali gledišče* (*point of view*), s katere se subjektu odpira posebna perspektiva, pogled na realnost o kateri govori, je naslednja:

- a) *notranja perspektiva*: subjekt govori o predmetnosti neposredno, iz notranjosti, spontano, razumsko neoblikovano – značilno za modernizem;
- b) *zunanja perspektiva*, ki je tista predmetnost, o kateri subjekt govori iz distance, opredmeteno, logično in organizirano.

Ob tem ločimo še *panoramsko* in *scensko* perspektivo subjektovega govora, ki se uveljavlja predvsem v *epiki*, prisotna pa je tudi v liriki. *Panoramska* perspektiva daje subjektu pregled nad celotnim dogajanjem, zato govori o njem logično, pregledno, povezano, sintetično, *scenska* perspektiva pa subjekt postavlja pred konkreten izsek dogajanja.

Glede na predstavljena teoretična izhodišča lahko ugotovimo, da sta v analiziranih pridigah Janeza Svetokriškega v glavnem prisotni *zunanja* in deloma *panoramska* perspektiva, v analiziranih in izbranih sodobnih slovenskih kratkoproznih besedilih pa je stanje naslednje: v vseh tipih predstavljenih pripovedi se pojavljata deloma *notranja* deloma *zunanja* perspektiva, *panoramska* perspektiva je

prisotna v neorealističnem tipu kratkoproznih besedil, *scenska* perspektiva pa je prisotna zlasti v nekaterih postmodernističnih in minimalističnih besedilih (*Črnolaska in noč/innuendo*, *Polomljeni prsti strasti/invencija* Igorja Bratoža ter *O čem govoriva*, *Vlažne stene*, *Še dobro* Andreja Blatnika).

Dogajalni čas v analiziranih pridigah Janeza Svetokriškega je vezan na duhovnozgodovinski prostor 17. stoletja ali še starejšega zgodovinskega dogajanja, medtem ko so v analiziranih kratkih zgodbah in novelah sodobnih slovenskih avtorjev tri različice: *preteklost*, izhajajoča tudi iz zgodovinske snovi (*Potres v Ljubljani* Lele B. Njatin, *Ogenj*, *Kastiljska slika* Draga Jančarja), *sedanjost* sodobnega časa ali celo nekakšno *brezčasje*, ki mu ni mogoče določiti natančnejših časovnih okvirov, saj predstavlja čas v teh pripovedih abivalentno kategorijo, zlasti v *postmodernističnem tipu* kratke proze, npr. *Ne*, *Uradna verzija* Andreja Blatnika.

4 Zaključek

Ob koncu prispevka je treba poudariti, da so podani predlogi interpretacij v smislu medbesedilnih in intertekstualnih navezav na izbrane literarne reference s področja starejše slovenske književnosti, natančneje izbranih primerov baročne pridige Janeza Svetokriškega (*Na noviga lejta dan*, *Ob preobleki redovnice*, *Na osmo nedeljo po sv. Trojici*, *Za cerkveno žegnanje*, *Na dan s. Antona Appata*, *Na dan s. Agnes – divice inu martrnice*, *Na dan s. Štefana ter Eksemplni – historije*), in izbranih primerov sodobne slovenske kratke proze različnih avtorjev (*Potres v Ljubljani* Lele B. Njatin, *O čem govoriva*, *Vlažne stene*, *Še dobro*, *Ne*, *Popolni spomin*, *Uradna verzija* Andreja Blatnika, *Črnolaska in noč/innuendo*, *Polomljeni prsti strasti/invencija* Igorja Bratoža, *Ogenj*, *Savana*, *Kastiljska slika*, *Noč nasilja* Draga Jančarja, *Kurje uši* Suzane Tratnik ter *Najin otrok* Vinka Möderndorferja) ena izmed možnosti, ki jo lahko za potrebe različnih didaktičnih praks interdisciplinarno nadgrajujemo (didaktično-književno, duhovnozgodovinsko, historično, sociološko, kulturološko itd.). Predlagani model, ki prikazuje *aktualiziranje* motivno-tematske strukture in določenih literarnih likov baročnih pridig Janeza Svetokriškega v sodobni slovenski kratki prozi, kakor tudi *klasifikacijo* pripovedovalca, pripovedne perspektive ter dogajalnega časa, pa lahko s pomočjo nadaljnjih raziskav tudi dopolnjujemo, in sicer v smislu razumevanja in primerjave bistveno različnih družbenozgodovinskih kontekstov. Ob takšni primerjalni analizi se med drugim pokaže, da gre v sodobnem času za *dekonstrukcijo* stereotipov, kakor tudi drugih pripovednih prvin (npr. kategorije časa) v kratki prozi, ki pa se v pridigarski praksi 17. stoletja kažejo kot sestavni in vitalni del tedanje družbenozgodovinske stvarnosti.

S teh vidikov je priporočljivo razumeti tudi eno izmed možnosti obravnave starejših literarnih besedil slovenske književnosti – kot predlog analize in interpretacije v predstavljenem prispevku, kar je namenjeno predvsem *senzibilizaciji* in *povezavi starejše literarne stvarnosti s sodobno* pri izbranih poglavjih starejše

slovenske književnosti na nivoju višje- ali visokošolskega izobraževanja, zatem *neposrednim vzgojno-izobraževalnim ciljem* (Krakar Vogel 2004: 55)⁶ in tudi *širšim vzgojnim ciljem*, saj literatura s svojo naravo problematizira številne vrednote (Krakar Vogel 2004: 54).⁷

Viri in literatura

- BLATNIK, Andrej, 1989: *Biografije brezimnih*. Ljubljana: Aleph.
- BLATNIK, Andrej, 2000: *Zakon želje*. Ljubljana: Študentska založba.
- BOHANEČ, Franček, 1969: Spremnna beseda in opombe. V: Janez Svetokriški: *Pridige*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BOŠNJAČ, Blanka, 2005: *Premiki v sodobni slovenski kratki prozi*. Maribor: Slavistično društvo.
- BRATOŽ, Igor, 1988: *Pozlata pozabe*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DOLINAR, Darko, 2000: *Literarna veda in kritika*. V: Jože Pogačnik idr.: *Slovenska književnost 3*. Ljubljana: DZS.
- DOVIC, Marjan, 2003: Literarni polisistem in mehanizmi medkulturnih stikov. *Jezik in slovnostvo* 48/6. 75–85.
- GROSMAN, Meta, 1989: *Bralec in književnost*. Ljubljana: DZS.
- GROSMAN, Meta, 1997: *Šolska ura s Hamletom*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- JANČAR, Drago, 1995: *Ultima creatura: izbrane novele*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JAUSS, Hans Robert, 1998: *Estetsko izkustvo in literarna hermenevtika*. Prev. Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura.
- JUVAN, Marko, 1987: Dialog literature z literaturo ali kaj so literarne reference. *Problemi. Literatura* 25/1. 99–111.
- JUVAN, Marko, 1997: Vprašanje o literarnosti – nekaj uvodnih opažanj. *Slavistična revija* 45/1–2. 207–223.
- JUVAN, Marko, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS.
- KOS, Janko, 1998: Novi pogledi na tipologijo pripovedovalca. *Primerjalna književnost*. 21/1. 1–20.
- KOS, Janko, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 1991: *Skice za književno didaktiko*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- KMECL, Matjaž, 1991: *Ob tristoletnici izhajanja »Svetega priročnika«*. V: Janez Svetokriški: *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Koper: Lipa. V–XII.
- MARENTIČ POŽARNIK, Barica, 1999: Psihologija in prenova šolskega sistema: prispevek psihologije k dvigu kakovosti učenja in poučevanja. *Psihološka obzorja* 4. 55–63.
- MILARIC, Vladimir, 1969: *Dečje jezičko stvaralaštvo*. Novi Sad: Kulturni centar.

⁶ Nepsredni vzgojno-izobraževalni cilji so razvijanje književnih sposobnosti, znanja, kulture (Krakar Vogel 2004: 55).

⁷ »Širši vzgojni cilji zajemajo oblikovanje splošnega vrednostnega sistema in karakterizacije (sinteze vrednot v značaju in ravnanju) posameznika.« (Krakar Vogel 2004: 54; glej tudi Požarnik 1991: 60, Grosman 1989.)

- MOI, Toril, 1999: *Politika spola/teksta: feministična literarna teorija*. Ljubljana: LUD Literatura.
- MÖDERNDORFER, Vinko, 1997: *Nekatere ljubezni*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 1999/2000: Vloga bralca v poglavitnih literarnoteoretičnih smereh 20. stoletja (1, 2). *Jezik in slovstvo* 45/5, 195–206; 45/6, 243–252.
- RUPEL, Mirko, 1991: *Janez Svetokriški in njegovo delo*. V: Janez Svetokriški: *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Koper: Lipa. XIII–XXXVIII
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1969: *Pridige*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ROSANDIC, Dragutin, 1991: *Metodika književne vzgoje*. Maribor: Obzorja.
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1991: *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Koper: Lipa.
- TRATNIK, Suzana, 2003: *Na svojem dvorišču*. Ljubljana: Škuc.
- VIRK, Jani, NJATIN, Lela B., HUDEČEK, Jože, 1995: *Izza potresa: novele*. Ljubljana: LUD Literatura.
- VIRK, Tomo, 1999: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove: metodologija 1*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VIRK, Tomo, 1999: Perspektive leposlovja in vede o njem ob koncu tisočletja. 35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. *Zbornik predavanj*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.
- ZUPANČIČ, Maja, 1991: *Otrok, pravila in vrednote*. Radovljica: Didakta.
- Alenka ŽBOGAR, 2002: *Sodobna slovenska kratka zgodba in novela v literarni vedi in šolski praksi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.